

Шоқай Еркінбек Керімбекұлының «БД020600 – Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуы үшін ұсынылған «Такфиризм идеологиясы: тарихи қалыптасуы және теологиялық аспектілері» тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеу жұмысына жалпы сипаттама. Диссертациялық жұмыста ислам дініндегі күпірлік түсінігі, анықтамасы, ұстанымы мен мақсаты, тәкфирлік құбылысының мәні мен тегі, діни-психологиялық және идеологиялық, саяси негіздері, тыйымдардың ересиологиялық шегі мен діни танымдық аспектілері, теологиялық, психологиялық және құқықтық қырларының діни тәжірибедегі көріністері заманауи ғылыми, кешенді методологиялық тұрғыдан зерттелді.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Дін – ұлттық болмыстың, мәдениеттің мәні. Осы мән кешегі кеңестік саясат кезінде жоққа шығарылып, ғылыми атеистік идеология негізінде тыйым салынып, діни таным және діни тәжірибе салаларына нөқта кигізілді. Бірақ діни сенім және діни сана антропологиялық имманентті құбылыс болғандықтан да жеке адам проблемасы ретінде өмір сүріп келеді. Міне, осы мәселе саяси тәуелсіз мемлекет ретінде, ашық қоғамдық сатыға өтуіміздің негізінде қайта жандана бастады. Дінге қатысты қоғамдық негізде, мемлекеттік мәндегі біршама институт қайта құрылып, құқықтық тетіктер зайырлылық принципі шеңберінде жұмыс жүргізуге мүмкіндік алды. Демек, кеңестік дәуірде тыйым салынған діни сала егемендік кезеңінде қайта тіршілігін жалғастырып отыр деп тұжырымдауымызға болады. Қазақ халқының діни тәжірибесі мен діни танымдық ұстыны ислам діні арқылы ұлттық, мәдениет және өркениеттік болмысқа айналғандығы белгілі.

Қазіргі таңда ислам құбылысына қатысты геосаяси, идеологиялық және аксиологиялық мәндегі орталықтар мен қабаттардың саяси әрі жаһандық ықпалы аса өзекті проблемаларға жол ашып отыр. Бұл проблемалар, әсіресе діни тәжірибесі жағынан дәстүрлі сабақтастығы бар, құқықтық аксиологиялық жағынан құндылықтық бағдары да үзілмеген мұсылман елдерінде талайдан күрделі түйткілге айналғанында байқап отырмыз. Ал кеңестік атеистік идеологияның құрсауынан шыққанына көп болмаған посткеңестік мұсылман мемлекеттерінде де исламның саясилануы құбылысы белең алуда. Бұл құбылыс жаһандық исламофобияға да теріс ықпалын тигізіп отыр. Әсіресе Таяу Шығыстағы ДАИШ арқылы жаһандық терроризм жаппай типтік ахуалға ие болғаны мәлім. Елімізде де исламның саяси, шарифи құқықтық билік платформасына өзеуреп, туған елі мен жерін тәрк етіп, «хижра» жасағандардың саны артқаны белгілі. Бұл – жаһандық тұрақтылық пен бейбітшілікке төнген қатер. Екіншіден, адам санасы, еркі, жауапкершілігі, болмысы, азаматтық «Мені» сияқты антропологиялық қабаттарға да аса қауіпті зардабын тизігіп отыр. Міне, осындай дін атын жамылған түрлі саяси-діни топтар мен ағымдардың теріс пиғылының

әсерінен азаматтарды қорғау мәселесі саяси, құқықтық, күштік тұрғыдан реттеумен бірге ең алдымен ғылыми таным тақырыбы ретінде жан-жақты зерделеуге де аса мұқтаж.

Диссертациямыздың тақырыбының өзектілігі де осы құбылыстың мәні, ғылыми танымдық негіздері мен ұстанымдары, мақсаты мен салдары, себебі мен ортасы, тарихы мен кеңістігі, идеялық бастаулары мен үдерістік сабақтастығы туралы кешенді зерттеулерді талдау, сараптау қажеттілігінен туындап отыр.

Кейінгі уақытта дін құбылысына қатысты жағымсыз анықтамалар мен тұжырымдар белең алып, «діни экстремизм» мен «діни радикализм», «фундаментализм», «діни фанатизм», «діни сепаратизм», «діншілдік пен діндарлық», «тақуалық пен күпірлік», «дәстүрлі дін және жаңа діни ағым», «зайырлы мемлекет», «зайырлы адам», «ширк, бидғат, куфр», «дәр әл-ислам мен дәр әл-куфр», «хижрат» және т.б. ұғымдар мен тіркестер арнайы сараптауды керек ететін проблема ретінде қабылданатын болды.

Тарихи және діни тәжірибе тұрғысынан қазақтар ғасырлар бойы сүнни ханафи мәзһабы мен мәтуриди ақидасының негізінде «хәл ілімі» орталығында өз болмысын исламнан тауып, түркі мұсылмандығы (араб, парсы, түрік қабаттары) тұғырында мына топырақты иемденіп қана қоймай, ислам өркениетіне бастау болған ұлт. Демек, қазақ болмысы өз мәнін ислам діни негізінде анықтайды. Ал бүгінгі сырттан келген діни топтар идеологиясы қазақ болмысына ислам дүниесінің тысында қалған, енді ғана мұсылмандықты қабылдаған ел сияқты белгілі бір жат мүдделерді көздеген сыңаржақ түсіндірмелермен селкеу түсіргісі келеді. Бұл үрдіс қазақтың тарихи және діни тәжірибесін, болмысы мен санасын жоққа шығаратын, өте қауіпті диалектикалық дилемма тудырып отыр. Міне, осындай қауіптің алдын алу мақсатында ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 15 қыркүйектегі №124 қаулысымен «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама» қабылданды.

Қазіргі таңда діни экстремизм, діни радикализм құбылысы, бір жағынан, діндегі киелі мәтіндерді ғылыми герменевтикалық тұрғыдан емес, идеологиялық, саяси мүдделерге қасақана бұра тартудан туындап отыр. Мысалы, исламдағы «күпірлік-тәкфир» ұғымының мәнін интерпретациялаудағы жаңсақ тұжырымдар, соның салдарынан туындаған қате пайымдар, «мұсылман тұлғасында» көрініс беріп отырған агрессиялық акциялар мен амалдарға ұласып жатыр. Елімізде де орын алған экстремизм құбылысы – зерттеу тақырыбымыз «такфиризм идеясына» тікелей қатысты болып отыр. Сондықтан «күпірлік» құбылысының алғышарттарын анықтау; қалыптасу тарихы мен себептерін зерделеу; бүгінгі қоғамдағы көріністері мен ерекшеліктерін тану және саралау күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі екені жасырын емес. Жалпы, діни танымдық және діни психологиялық тұрғыдан «күпірлік-такфиризм» құбылысы вертикальды және горизонтальды сипатта елімізде бүгінге дейін ғылыми зерттеу объектісі ретінде жеке алынып арнайы қаралмады. Оның өзіндік себептері де жоқ емес.

Сондықтан диссертация тақырыбы өзекті мәселелердің себептері мен салдарын кешенді методологиялық тұғырда қарастырады. Атап айтқанда, тарихилық тұрғыдан, исламның қалыптасуы мен өркендеуі үдерісіндегі теологиялық, құқықтық, философиялық мектептер мен олардың өкілдері – ғалымдардың еңбектері негізінде «тәкфир» ұғымының анықтамасы, діни, құқықтық және моральдық нормалық дәлелдері мен оған қойылатын теологиялық шарттарды компаративистік методология шеңберінде зерделейді. Негізінен, «амал мен иман және куфр» үштігіндегі теологиялық мәселелер, исламның алғашқы кездерінде-ақ маңыздылығын көрсете бастағаны белгілі. Ислам теологтары, жалпы құбылысты, иман, муамалат және ахлақ негізінде саралаған. Иман тақырыбы әлі күнге өзекті. Себебі иман – тек адам мен Алла арасындағы құбылыс емес, тікелей мына әлемдегі, болмыстағы орталық мәселе. Сондықтан ислам теологиясындағы иман және күпірлік мәселелеріне диссертациямызда кеңінен талдау жасайтын боламыз. Бұл – вертикальды ұстаным. Ал бүгінгі қоғамдағы күпірлік құбылысына салыстырмалы, аксиологиялық талдау жасау да – горизонтальды сараптаудан туындаған зәру мәселе. Шарифат бойынша, бір тұлғаны күпірлікке шығару құқы, еркі, дәлелі, үкімі – аса жауапты әрі субъективті жағдай. Бұл нормаларды бүгінгі заманауи құқық және психология ғылымдары тұрғысынан сыни, ғылыми танымдық өлшемдермен бағалау да – көкейкесті мәселе. Сол үшін диссертацияда күпірлікке шығарудың діни-құқықтық және сенім салдарына қатысты ислам ғұламаларының ұстанымдары мен бағыттарына салыстырмалы талдау жүргізіледі. Ислам тарихындағы тәкфирлік сана негізінде пайда болған түрлі діни-саяси топтың астарлары мен алғышарттары жайында тұжырымдар жасалады.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Диссертация жұмысының тақырыбына қатысты әлемде біршама зерттеулер жүргізілгенімен, отандық сарапшылар мен мамандардың тарапынан бұл мәселе ғылыми танымдық деңгейде жүйелі әрі кешенді түрде әлі толық шешімін таппаған. Десек те бұған дейін жүргізілген зерттеулер мен жазылған еңбектерді классикалық және қазіргі заманғы деген санаттарға бөліп қарастыруға болады. Бірінші санаттың қатарында орта ғасырда тарих сахнасына шыққан, әйгілі «Ихияның» авторы, ойшыл, мутакалим әрі ислам философиясы тарихында өзіндік орны бар, имам Әбу Хамид Ғазалидің (1058–1111) «Файсал әт-тафриқа бәйна әл-ислами уә әз-зандақа» (Ислам мен зандақаның ара-жігін ажырату) деген еңбегін айта аламыз. Онда мәселені күпірлік құбылысын ажыратудың ұстанымдары, себептері, негіздері, діни нормативтік шегі туралы критерий қалыптастырудан бастағандығын көруге болады. Діни мәтіндерді қоғамдық мәтінмен, яғни қоғамдық санамен үйлестіру және интерпретациялаудың ұтымды әрі қисынды ұсыныстарымен бағалы.

Сондай-ақ такфиризм проблемасына қатысты еңбек жазған тағы бір ғұлама Ибн Хажар Һәйтәми (1504-1566) болатын. Оның «Иғлам биқауатигил ислам» (Исламның мызғымас негіздерін білдіру) атты кітабында күпірлік туралы мәселелер жан-жақты талданған. Һәйтәmidің методологиясына сараптама жасағанымызда аталған еңбегінде күпірлікке қатысты

айыпталғандарды талдауда кәләм емес, фикһ әдіснамасына жүгінгендігін көруге болады.

Ханафи мәһабының ғалымы Бадру Рашидтің (1366 қ.б.ж.) «Жамиғ фи алфази әл-куфр» (Күпірлік сөздерінің жинағы) кітабы да ислам тарихындағы күпірлік туралы жазылған негізгі туындылардың біріне жатады. Ол туралы Мулла Әли әл-Қари де (1606қ.б.ж.) өзінің «Минах» атты еңбегінде: « ... белгілі ғұлама Бадру Рашид – ханафи мәһабының көрнекті имамы. Күпірлік сөздердің көпшілігін, қажет болса, ишаратпен айтылатынына дейін жинақтаған...», – деп атап өтеді [1, 352 б.]. Сәлим әл-Бахансауи (1932-2006) «әл-Хукм уә қадияту тәфир әл-муслим» деген еңбегінде мұсылман қоғамындағы такфиризм құбылысы мен радикалдық топтардың шығу тарихына шолу жасайды. Дегенмен күпірлік құбылысына қатысты ұғымдарға терең талдау берілмеген.

Ал қазіргі замандағы зерттеулер тобына тоқталсақ, Әбділмәлік ибн Әбдурахман шиғадағы такфиризм идеясының негіздері мен алғышарттарын зерттеп, «әл-Фикру әт-тәкфири ғинда әш-шиға хақиқа әм ифтира» атты еңбек жазып шықты. Бұл туындыда шиғалар мен сүннилердің арасындағы қайшылықтардың себептері мен салдарына тоқталады. Сол сияқты ғалым Мұхаммед Ғаммараның «Фитнат ут-тәкфир бәйнә әш-шиғати уә әл-уәһһәбияти уә әс-суфияти» кітабында бүгінде ислам әлемінде мәһабтар арасындағы айырмашылықтар мен қайшылықтар сарапталады.

Ислам әлеміне танымал доктор Юсуф Қардауи «Жаримату әр-ридда уә ғуқубату әл-муртад» атты кітабында, Ф.Б. Муса «Мәдәрику әт-тәкфири фи әл-фикһи әл-исләми уә усул әд-дин» атты ғылыми зерттеулерінде ислам шарифатындағы діннен шығу және діннен шығарудың проблемаларын қарастырады.

Сондай-ақ И.С. әл-Аидтің «Әт-тәкфир ғинда жамағати әл-ғунфи әл-муғасира», М.Я. Идрисидің «Инқаз әл-умма фәтуа муфассала фи исбати әнна даиш хауариж уә қиталуһум уәжиб», Н.А. Ғақл «Әл-хауариж әууәл әл-фирақи фи тәрих әл-ислами» атты еңбектерінде тәкфирлік көзқарастағы бұрынғы және қазіргі ағымдар мен топтардың радикалдық идеяларының факторларын, себептері мен салдарын талдап, алдын алу жолдарын ұсынады. Батыс ғалымы Stanley Trevor «Kufr – Kaffir – Takfir – Takfiri» атты ғылыми зерттеуінде тәкфиршілік проблемаларының тарихи және саяси факторларын талдаған. Ресей ғылым академиясының сарапшысы, профессор И.П. Добаев «Исламистский «такфир»: определение «врагов ислама» (Исламдық тәкфир: «ислам дұшпандарын» анықтау) атты мақаласында ислам дінінің негізгі постулаттарын ориенталистік, атеистік көзқарас тұрғысынан сынап жазады. И.П. Добаевтың бұл жұмысы исламның үкімдері мен мәтіндеріне тек қана герменевтикалық тәсілмен талдау жасаумен шектеледі. Сонымен қатар объективтіліктен ауытқуын, сыңаржақ көзқарасқа бой алдырғанын байыптаймыз. Аталған мақаласында автор ислам дінін радикалдық әрі агрессиялық жүйе ретінде көрсетуге дейін тырысып баққан.

Отандық ғалым, профессор, доктор Ш.Т. Керімнің де 2014 жылы 25-26 наурызда Египет Республикасы Уақыптар министрлігінің Каир қаласында

«Такфиризм идеологиясы мен білімсіз пәтуа берудің ұлттық және халықаралық мүддеге қауіп-қатері» атты 23 халықаралық конференцияның жинағында «эт-Тәкфир уә маукифу әл-ислами минһу» атты ғылыми мақаласы жарияланған. Елімізде отандық белгілі теолог ғалым Д.Т. Кенжетай өзінің «Зайырлы ел –қайырлы ел» атты кітабында қоғамдағы салафизм идеологиясының теологиялық негіздерін талдап, күпірлік, ширк, дәр әл-куфр, хижра сияқты түсініктеріне талдау жасайды. Күпірліктің психологиялық және ересиологиялық мәніне қоса, саяси идеологиялық мүддедегі аяттардың бұрмаланған интерпретацияларын жайып салады. Тәкфирлік идеяның негізгі идеялық бастауы саналатын ағым туралы ҚР Мәдениет және спорт министрлігі Дін істері комитеті «Дін мәселелері жөніндегі ғылыми-зерттеу және талдау орталығы» РММ-сі А. Әбдірәсілқызы, М. Исахан, М. Муслимовтың құрастыруымен «Салафилік ағым: идеологиялық негіздері, ұстанушыларының келбеті және қоғамға кері ықпалы (әдістемелік құрал)» деген материал шығарды. Елімізде радикалдык-тәкфирлік топтар мен тұлғалардың проблемасын мақала-сұхбаттарда жазып жүрген зерттеушілердің бірі – тарих ғылымдарының докторы А. Избаиров. Ол «Такфиризм – главное зло, которое исходит от религиозных радикалов в Казахстане» (Такфиризм Қазақстандағы діни радикалдардан шығатын зұлымдықтың ең жаманы), «Молодые актюбинские радикалы действовали по приказу идеологов ДАИШ» (Ақтөбелік бозбала радикалдар ДАИШ идеологтарының бұйрығымен әрекет етті) деген мақалаларында проблеманың діни-теологиялық және геосаяси-әлеуметтік аспектілерін, себептері мен факторларын түсіндіруге ұмтылыс жасаған [2]. Сонымен қатар отандық ғалымдар Ш. Керімнің, Қ. Ержанның, М. Исаұлының, Қ. Жолдыбайұлының, А. Әділбаевтың, А. Сабдиннің және басқа да мамандардың осы мәселеге қатысты интернет сайттарында жарияланған мақалалары бар. Ислам тарихындағы танымал мәтуриди мектебінің ұстанымдары негізінде иман мен сенім мәселесін PhD доктор А. Әкімханов «Әбу Мансур әл-Мәтуридидің иман мәселелеріне қатысты ұстанымы («Китәб әт-тә’уиләт» атты еңбегі негізінде)» атты PhD дәрежесін алу үшін ұсынған диссертациясында талқылап, саралайды. Десек те отандық зерттеулерде такфиризм проблемасы негізінен геосаяси-әлеуметтік, тарихи тұрғыдан қаралған. Ал ғылыми-теориялық, іргелі-теологиялық, ислам құқығы және дін негіздері аспектілері тұрғысынан тақырыптың зерттелуі кемшін тартып отыр. Диссертациялық зерттеу тақырыбымыздың өзектілігі де осы ілгеріде сарапталған проблемаларға негізделуінде.

Зерттеу жұмысының нысаны мен пәні. Ислам дініндегі күпірлік-такфиризм ұғымы; күпірлікке қатысты діни-теологиялық ұғымдар мен ұстанымдар; діни идеологиялық мектептер мен олардың қалыптасуына қатысты проблемалар; бүгінгі қоғамдағы күпірлік анықтамасы мен қайшылықтары, себептері мен салдары.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Диссертация жұмысының мақсаты – исламдағы күпірлік мәселелерінің генезисі,

этимологиясы, негіздері, шарттары, тарихы, ерекшеліктері, мектептері, көріністеріне кешенді ғылыми талдау жасау.

Алға қойған мақсатты орындау үшін зерттеу жұмысында төмендегі міндеттер қойылды:

1. ислам дініндегі тәкфирлік құбылысына байланысты ұғымдарға интерпретациялық және теологиялық талдау жасау;

2. исламдағы тәкфир түсінігінің тарихи алғышарттары, ұстанымдары, негіздері, себептері, критерийлері және нормаларын қасиетті мәтіндер мен діни тәжірибе тарихындағы ғұламалардың жасаған тұжырымдарын саралай отырып нақтылау;

3. исламның тәкфирмен байланысты діни мәтіндермен бекітілген нормаларын тәуил (интерпретация) жасау мәселесіне талдау;

4. исламдағы «ридда» үкімінің шарттарын, принциптерін, қауіп-қатері мен муртадтың мәселелерін ғылыми-теориялық және практикалық тұрғыдан анықтау;

5. ислам тарихындағы «үлкен күнә» түсінігіне жасаған анықтамаларды суннилер, харижилер және мутазилә платформасында, мектептік методологиялық, ұстанымдық, идеялық айырмашылықтарын ажырату;

6. бүгінгі қоғамдағы тәкфирлік құбылысын экстремистік ұстанымдағы топтардың тарихи-діни тәжірибесі ретінде анықтаудың негіздемелерін зерделеу;

7. қоғамдағы бүгінгі такфиризм идеологиясының тарихи қалыптасуы мен таралуының алғышарттарын көрсету, такфиризм құбылысы мен радикалдық көзқарастағы тұлғалардың әлеуметтік-психологиялық және діни-идеологиялық кешеніне сараптама жасау.

Зерттеудің ғылыми әдістері мен тәсілі. Диссертация жұмысында «куфр», «ридда», «тәкфир», «үлкен күнә», «ширк», «иман» секілді негізгі ұғымдарды талдау барысында семантика-этимологиялық әдістер қолданылды. Құран, сүннет мәтіндерін талдауда герменевтикалық тәсіл, ал ғалымдар мен ағымдардың ұстанымдарын зерттеу кезінде компаративистік тәсілдер пайдаланылды. Ағымдар мен мәзһаб өкілдерінің діни дүниетанымын анықтауда әлеуметтік-психологиялық әдістер, жеке тұлғаның қалыптасуына діни дүниетанымының әсерін зерделеуде феноменологиялық әдіс қолданылды. Ағымдар мен мәзһабтарды ұстанымдарына қарай топтастыруда теологиялық жіктеу әдісі, «Жусан» бағдарламасы аясында елге қайтарылған азаматшалармен жұмыс істеу барысында интервью және сауалнама жүргізу әдістері пайдаланылды. Интервью және сауалнама жүргізу барысында респонденттерге қатысты анонимділік пен этика нормаларының сақталуы қамтамасыз етілді.

Зерттеу жұмысының жаңалығы. Зерттеу жұмысы бойынша алынған жаңа ғылыми нәтижелер ретінде:

1. Қазақ дінтану ғылымында такфиризмге тікелей қатысты «иман», «куфр», «ширк», «тәжсим», «зэндақа», «нифақ», «илхад», «ридда» секілді ұғымдардың тегі мен мәні төңірегінде дінтанулық сараптамалық талдау жасалды;

2. ислам шарттарына сай адамды күпірлікке апаратын амалдардың діни нормативтік мәнін талдап, мұсылманды діннен шығушы ретінде айыптауға қойылатын шариғи талаптарды анықтап, оның салдары мен жауапкершілік қабаты психо-теологиялық тұрғыдан сарапталды;

3. такфиризм құбылысын кешенді зерттеу диссертация деңгейінде арнайы нысана ретінде тұңғыш рет қолға алынды;

4. исламдағы такфиризм құбылысы тарихи, болмыстық, мектептік және ағымдық ерекшеліктеріне қарай кезеңдерге жіктелді және бүгінгі Қазақстандағы орын алып отырған такфиризм феноменімен сабақтастырыла отырып салыстырмалы талдау жасалды;

5. ислам үмметінің жетпіс үшке бөлінуіне қатысты хадиске тарихи-теориялық, дінтанулық талдау жасалып, оның сенім мәселесінде діни қағидалар қалыптастыруға негіз болмайтындығы көрсетілді;

6. ислами мәтіндерді интерпретациялау барысында тарихилық тәсіл мен герменевтикалық әдісті қолданудың қауіпі мен бұрыстығы көрсетілді;

7. Қазақстандағы терроризм, экстремизм-радикализм бабы бойынша жазасын өтеушілермен жүргізілген сұхбаттар негізінде басты тоғыз критерий бойынша олардың теологиялық-психологиялық портреті жасалды;

8. дәстүрлі емес діни ағым идеясына шырмалған тұлғалардың райынан қайтуына кедергі болатын іс жүзіндегі факторлар мен себептер тәжірибелік зерттеудің негізінде анықталды. Сол сияқты такфиризм құбылысының негізгі алғышарттары да көрсетілді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ғылыми тұжырымдар:

1. Күпірлік құбылысының зерттелу тарихына сүйене отырып, шетелдік және отандық ғалымдардың «такфиризм» мәселесі бойынша жазылған ғылыми еңбектеріне жасалған шолу әлі де терең ғылыми талдануы тиісті қырларының бар екенін көрсетеді. Осы тұрғыда кейбір тұжырымдардың мүлде сын көтермейтінін атап өтеміз. Себебі субъективті, бір жақты, мектептік бұрмалаулар мен мүдделерге ыңғайланған, саяси, идеологиялық мақсаттары анық көрінетін тұжырымдар кездеседі. Бұл тұжырымдар кітаптарда, мақалаларда тіпті, интернет кеңістігінде әлеуметтік желілерде сол қалпы сараптамасыз берілуде. Сондықтан өзекті мәселе ретінде «такфиризм» феномені қоғамдық тұрақтылық пен құқықтық санаға, зайырлы ұстанымға, егемен елімізге қауіпті діни танымдық үрдіс ретінде қалып отыр.

2. Қазақ халқының о бастан діни танымдық және болмыстық сипатта қалыптасу тарихында, діни мәтіндерге тәуил (интерпретация) жасау методологиялық ұстанымында Мәтуриди мектебінің орны ерекше. Тәуил теориясының ұстанымы арқылы қазақ даласында ислам кеңінен жайылып сінген. Бұған ғылыми тұрғыдан «Алла мен адам қатынасы тәжірибесі» ретінде «хәл ілімі» немесе герменевтикалық үндестік нәтижесі деп баға беруге болады.

3. Күпірлік феноменінің пайда болуына, қалыптасуына, таралу аймақтарына, өкілдері мен еңбектеріне, бүгінгі мен болашағына жан-жақты зерделеу негізінде такфиризмнің қазақ қоғамына қауіпті құбылыс деп тұжырымдаймыз.

4. Такфиризм құбылысы – отандық дінтану ғылымы саласы тұрғысынан тың тақырып. Оның қоғамдағы, саясаттағы, мәдениет болмысы, адам психикасы, тұлғатану мен діни таным тұрғысынан елімізде тұңғыш рет ғылыми танымдық зерттеу арқауына айналды.

5. Тарихта қазақ даласы ислам арқылы түркі ислам өркениетінің географиялық бастауы болғаны белгілі. Бірақ қазақ мұсылмандық тарихында күпірлік құбылысы бүгінгідей мәнде өзектілігін көрсетпеген. Сондықтан қазіргі таңда елімізде такфиризмге тікелей қатысты «иман», «куфр», «ширк», «бидғат», «тәжсим» және т.б. ұғымдардың мәнін ашу, анықтау, талдау және сараптау мәселесі ғылыми теориялық әрі практикалық қажеттіліктен туындап отыр.

6. Қазақстан – зайырлы мемлекет. Дін мен мемлекет бөлінген, құқықтық мемлекет. Әйтсе де дін мен мәдениет тұтас болғандықтан, дін де мәдениет секілді мемлекеттің тұғыры. Оның үстіне діни сенім – Алла мен адам арасындағы жеке әрі қасиетті сыр. Сондықтан адамды күпірлікке бастайтын амалдардың діни нормативтік мәнін талдап түсіндіру, мұсылманды діннен шығушы ретінде айыптауға қойылатын шариғи талаптарды анықтау, оның салдары мен жауапкершілігі туралы кешенді ғылыми танымдық тұжырымдама жасау қазіргі кездің зәру мәселесіне айналып отыр.

7. Зерттеу тақырыбымыздың шегі мен саласы негізінде Қазақстандағы терроризм, экстремизм-радикализм бабы бойынша жазасын өтеушілермен және «Жусан» бағдарламасы аясында елге қайтарылған азаматшалармен арнайы кездесу сұхбаттар ұйымдастырылды. Осының негізінде жазасын өтеушілердің көзқарастары мен тұжырымдарының ұстанымдары мен идеясын, діни танымдық методологиялық бағытын, мәзһабтық болмысын, оқыған кітаптары мен діни ұстаздарының шыққан жері мен уақытын да анықтау мүмкіндігі туды.

Зерттеу жұмысының теориялық-тәжірибелік мәні. Ғылыми жұмыс барысында жүргізген майдандық сұхбаттар зерттеуге өзек болып отырған құбылыстың еліміздегі көріністерін нақты мысалдар бойынша саралауға көмектесті. Диссертациялық зерттеу жұмысының нәтижелері Қазақстан ғана емес, жалпы мұсылман жұртшылығын, сондай-ақ халықаралық қауымдастықты алаңдатқан радикализммен күресу жолдарын жетілдіруге және оны ғылыми тұрғыдан пайымдауға мүмкіндік береді. Жұмыстың ғылыми нәтижелерін еліміздегі ғылыми зерттеу институттары, жоғары оқу орындарының діни білім беру мамандықтары, ұлттық қауіпсіздік, сараптамалық, теология мен дінтану саласы, тәрбие және түзету мекемелерінде қолдануға болады.

Зерттеу жұмысының жариялануы мен сыннан өтуі (апробация).

Зерттеу тақырыбының аясында ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған республикалық басылымдарда мақалалар жарық көрді. Нақтылап айтқанда, диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда барлығы 7 ғылыми мақала түрінде жарық көрді.

Оның ішінде 1 мақала Скопус (Scopus) мәліметтер базасында, 3 мақала – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енетін журналдарда, 1 мақала – шетелдік халықаралық конференцияда, 2 мақала – отандық халықаралық конференцияларда жарияланды.

I. Scopus базасындағы мақала:

1. «Analysis of causes and factors of the spread of takfirism in Kazakhstan» // Pharos Journal of Theology, ISSN 2414-3324 Volume 105 Themed Issue 3 - (2024). <https://www.pharosjot.com/2024.html>.

II. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған және ғылыми танымдық журналдарда жарияланған мақалалар тізімі:

1. «Ислам діндегі «такфир» ұғымының теориялық мәселелері» // ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – 2017. – №1 (59) – 124-131 б.

2. «Мухаммед ибн Абдулаһхабтың көзқарастарындағы тәкфирлік идеяның алғышарттары (Күмәндарды әшкерелеу (кәшф әш-шубуһат) трактатының негізінде)» // ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – 2017. – №4 (62) – 75-85 б.

3. «Әбу Мансур әл-Мәтуридидің діндегі «үлкен күнә» ұғымына қатысты ұстанымы және (алғашқы такфириттер) харижиттер мен мұғтазилиттерге жауабы» // Адам әлемі. – Алматы, 2018. – № 3(77) – 136-148 б.

4. «Гуманистические устои ислама в коммуникации с представителями других религий» // Materialy «XV mielzynarodowej naukowii-ptaktycznej konferencji «Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci – 2018/2019» 31 grudnia 2018 – 07 stycznia 2019, г.Пшемысль - Польша, 2018 ж. – 83-89 б.

5. «Такфиризм құбылысының негізгі алғышарттары» // «Мегаполис жағдайындағы дін атын жамылған экстремизмнің алдын алу»: Алматы ғылыми-тәжірибелік халықаралық конференциясының материалдар жинағы. – Алматы, 2016. – 186-189 б.

6. «Жаһандану жайындағы адам санасының дәстүрлі емес діни ағым идеясына улану факторы мен оның алдын алу тетіктері» // «Исламтану және араб филологиясы мәселелері» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы: 2017. – 25-сәуір. – 123-131 б.

Диссертация Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің Дінтану кафедрасында орындалып, осы кафедрада талқыланып қорғауға ұсынылды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертация жұмысының құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспеден, негізгі 2 тараудан (бірінші тарау 3 тараушадан, екінші тарау 3 тараушадан), 6 тараушадан, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі және қосымшадан тұрады. **Жалпы көлемі – 152 бет.**